

Jacek Brzozowski

"Dzieła", t. 1-17, Adam Mickiewicz,
red. Zbigniew Jerzy Nowak, Maria
Prussak, Zofia Stefanowska, Czesław
Zgorzelski, Warszawa 1993-2005 :
[recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 100/4, 187-198

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

III. R E C E N Z J E I P R Z E G L Ą D Y

Pamiętnik Literacki C, 2009, z. 4
PL ISSN 0031-0514

Adam Mickiewicz, *DZIEŁA*. Wydanie Rocznicowe. Red. naczelna: Zbigniew Jerzy Nowak, Maria Prussak, Zofia Stefanowska, Czesław Zgorzelski. T. 1–17. Warszawa 1993–2005. Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”.

Nie mam wątpliwości, że omawiane wydanie jest osiągnięciem pod wieloma względami wybitnym. W sposób naturalny odnosi się do ostatniej, jubileuszowej edycji zbiorowej, zrealizowanej również w „Czytelniku” pół wieku wstecz¹. Nie powtarza jednak wielu rozstrzygnięć tamtego wydania. Stanowi nową edycję, pomyślaną przez komitet redakcyjny i opracowaną przez redaktorów poszczególnych tomów, a przez wydawcę zrealizowaną w kształcie optymalnym dla tego rodzaju edycji, z jednej strony, popularnych, z drugiej – krytycznych².

Uwagi ogólne

Wydanie Jubileuszowe liczyło tomów 16, o łącznej objętości 365 arkuszy wydawniczych. Obecne liczy tomów 17, arkuszy – 479. Różnica ogromna: 114 arkuszy, blisko 2500 stron maszynopisu. Składają się na tę różnicę: pomnożenie utworów poety, w większości tomów pełniejsze metryki, uwagi o tekstach oraz objaśnienia, szerszy zakres odmian, osobne indeksy do kilku tomów bądź ich grup i bardzo obszerne zbiorcze indeksy do całości w tomie ostatnim. Przyjdzie o tym więcej powiedzieć w uwagach o poszczególnych tomach.

Przyjmując, jako nadrzędne, kryterium gatunkowe bądź językowe (teksty polskie/francuskie) i gatunkowe, w obrębie poszczególnych części zachowując zaś układ chronologiczny, dokonano istotnego uporządkowania utworów (t. 5–7 oraz 13). Poprawiono bądź zmieniono wiele dawniejszych lekcji, szczególnie to w każdym wypadku odnotowując i uzasadniając. Pod tym względem wydanie jest nienaganne. W zakresie modernizacji piśmowni jak najśluszej zachowano w większym stopniu niż w WJ i WN właściwości języka poety. Interpunkcję tekstu głównego oraz odmian na ogół modernizowano wedle zasad przestankowania logiczno-składniowego, tu i ówdzie jednak – bądź ze względów stylizacyjnych, bądź dla odzwierciedlenia zwyczajów poety w tym zakresie – pozostawiono ją w takim kształcie, jak w podstawie przedruku (np. *Żywila* i *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego* w t. 5; pisma filomackie w t. 6, odmiany *Ody do młodości* w t. 1).

¹ A. Mickiewicz, *Dzieła*. Wyd. Jubileuszowe. T. 1–16. Warszawa 1955. Dalej odsyłam do tej edycji skrótami WJ. Analogicznie skrótami WN i WS oznaczam edycje: *Dzieła*. Wyd. Narodowe. T. 1–16. Warszawa 1948–1955; *Dzieła wszystkie*. Wyd. Sejmowe. T. 4–7, 9, 11, 13, 14, 16. Warszawa 1933–1938..

² Jak najśluszej od takiej właśnie charakterystyki wydania rozpoczynał Cz. Zgorzelski *Ogólną notę edytorską* (t. 1, s. 27): „*Dzieła* Mickiewicza, które obecnie ukazują się pod patronatem Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza, są edycją popularną, a zarazem krytyczną, zgodną z wiedzą współczesnej filologii”.

Znakomicie prezentuje się, i to bez wyjątku we wszystkich tomach, *Dodatek krytyczny*. Jednocześnie i przejrzystość sproblematyzowany, zawiera w każdym wypadku wyczerpującą informację o utworze oraz o decyzjach redaktora tomu. Godzi się jednocześnie podkreślić, że ta ostatnia kwestia o tyle jest istotna, że redaktorom pozostawiono dużą swobodę, słusznie zakładając, iż nierealne byłoby przyjęcie jednego wspólnego mianownika edytorskiego dla tekstów o różnym statusie i charakterze. W sumie poszczególne tomy (czy grupy tomów: 8–11, 14–17) mają w niemałej części charakter osobnych całości edytorskich, z własnymi – co jakże ułatwia lekturę! – *Spisami skrótów i oznaczeń graficznych* oraz w kilku przypadkach własnymi indeksami osób (w t. 5, 6, 12, 13, w t. 17 dla t. 14–17) bądź nazwisk i imion (w t. 7 oraz w t. 11 dla t. 8–11).

Odmiany tekstu podano w wyborze. Tak je jednak pomyślano, by dawały możliwie pełny obraz pracy poety nad tekstem oraz intencji autora (bądź tekstu). Objasnienia rzeczowe, na ogół odwołujące się do edycji wcześniejszych, przede wszystkim do WJ, uzupełniono zgodnie ze stanem dzisiejszej wiedzy, a w kilku wypadkach – znacznie rozszerzono bądź opracowano na nowo.

Summa summarum, w omawianej edycji *Dzieł* dostajemy Mickiewicza nie tylko na nowo i nowocześnie wydane, ale także nie w pełni dotąd znanego. W tym miejscu nasuwa się wszakże jeszcze jedna uwaga natury ogólniejszej, właśnie z Mickiewiczem nie w pełni do dziś znanym związana.

Wyjawszy otóż trzy szkice filozoficzne w tomie 13 (*[L'Histoire]*, *[Confiance en soi. Adaptation d'Emerson]*, *L'Homme religieux réformateur*) oraz garść różnojęzycznych listów, pozostałe teksty obcojęzyczne, głównie francuskie, podano wyłącznie w tłumaczeniach. Co do wykładów w Akademii w Lozannie oraz kursu w Collège de France, zgoda – brak edycji krytycznej tekstu oryginalnego usprawiedliwia ograniczenie się do przekładu. Nie upierałbym się również – przede wszystkim ze względu na charakter tekstów – ani przy okolicznościowych wystąpieniach (*[Grabież polskich bibliotek]* w t. 6; *Przemówienie do ludu we Florencji*, *Przemówienie do młodzieży florenckiej*, *Przemówienie do ludu w Bolonii*, *Przemówienie do ludu w Modenie*, *Przemówienie w Mediolanie* w t. 12; *Przemówienie do Koła francuskiego* (z 5 V 1844), *Przemówienie do młodzieży lozańskiej*, *Przemówienie do młodzieży francuskiej*, *Przemówienie na audyencji u papieża Piusa IX*, *Projekt toastu generała Rybińskiego na cześć Ludwika Napoleona*, *Przemówienie do księcia Ludwika Napoleona* [...], *Przemówienie na bankiecie inauguracyjnym „Trybuny Ludów”*, *Przemowa przy rozdaniu nagród uczniom szkoły polskiej w Batignolles* w t. 13), ani przy takim drobiazgu, jak *[Komunikat dla dzienników florenckich. Z włoskiego]* w tomie 12. Poważnie bym się jednak zastanawiał nad artykułami z „Trybuny Ludów” w tomie 12 oraz w tymże tomie podanymi tekstami pod nagłówkiem *Pisma polityczne francuskie z lat 1851–1855*. Nie mam natomiast wątpliwości, że w wydaniu zbiorowym winny się znaleźć – i to niezależnie od ich niejednolitego w poszczególnych przypadkach charakteru (autografy, kopie autoryzowane, kopie nieautoryzowane, zapisy stenografowane, nieautoryzowane pierwodruki) – teksty oryginałów stanowiących podstawę przekładu utworów literackich (*Konfederaci barscy* i *Jakub Jasiński, czyli dwie Polski* w t. 2; *[Miłość poety a miłość filozofa]*, *[Historia przyszłości. Fragment I]*, *[Historia przyszłości. Fragment II]*, *Pierwsza bitwa*. (Tydzień miodowy rekruta), *Rozmowy chorych* w t. 5), pism krytycznych (*[Sztuka dramatyczna w Polsce]*, *Goethe i Byron*, *[O poemacie „Dziady”]*, *O nowoczesnym malarstwie religijnym niemieckim*, a także *Puszkini i ruch literacki w Rosji* w t. 5), pism historycznych (*[Święty Wojciech]* oraz *Początki Italii* w t. 7) i szkiców filozoficznych (*Jacob Boehme* oraz *Księga zgodności* w t. 13). Truizmem będzie dodanie, iż wszędzie tutaj zasadniczą materią literackiego i publicystycznego dzieła Mickiewicza jest jego, inny jednak niż ojczysty, język. Nie wykluczałbym, że w reedycji popularno-krytycznego wydania *Dzieł* warto byłoby pomyśleć o tomie suplementowym, zbierającym znane wyłącznie specjalistom obcojęzyczne teksty autora *Dziadów* i *Les Confédérés de Barr*.

Uwagi o poszczególnych tomach

Tom 1: *Wiersze*. Opracował Czesław Zgorzelski.

Zawartość tomu zmieniono w stosunku do zawartości tomu 1 WJ: przeniesiono do tomu 2 poematy młodzieńcze (*Mieszko, książę Nowogródka, Pani Aniela, Dziewica z Orleanu, Kartofla*)³ oraz urywki poematów emigracyjnych (*[Królowna Lala], [Pan Baron], Bóg miłosierny wejrzał...*), dodano w dziale utworów o niepewnej autentyczności wiersz *Ledwie z długiego wytchnąłem pienia... [Improwizacja do Cypriana Daszkiewicza]*, w dziale wierszy przypisywanych poecie – trzy utwory: *Nieznajomi wędrowcy w dalekiej krainie... [W albumie Joanny Zaleskiej], Śpiewek na dwa głosy, Biada poecie... [Dwuwiersz na rękopisie Karola Brzozowskiego]*. Żadna z tych decyzji, dobrze umotywowanych, nie budzi wątpliwości. Można by się natomiast upomnieć o niewielkie uzupełnienie, nieobojętne dla obrazu Mickiewicza jako autora drobnych utworów poetyckich. Chodzi o żartobliwy i cokolwiek obsceniczny wierszyk z okresu filomackiego: *Littera ad Tomaszum de arte wigodika*. W wydaniach zbiorowych wydrukowano go tylko raz – w *Dzielałach wszystkich* pod redakcją Konrada Górskiego (t. 1, cz. 1: *Wiersze 1817–1824*. Oprac. Cz. Zgorzelski. Wrocław 1981, s. 145). Przypuszczam, że ani sam filomacki drobiazg, ani żadna o nim informacja w uwagach o zawartości tomu nie znalazły się w Wydaniu Rocznicowym przez wzgląd na przyzwoitość. Można to zrozumieć; co do usprawiedliwienia – miałbym zasadnicze wątpliwości.

Układ tekstów w tomie przedstawia się w porównaniu z WJ następująco (pomijam różnice wynikające z innego datowania, uwzględniającego rezultaty późniejszych badań i ustaleń).

W WJ część pierwszą (*Okres wileńsko-kowieński (1817–1824)*) otwierała grupa utworów napisanych przed wydaniem tomu 1 *Poezji* z r. 1822; zawarto tu m.in. fragmenty przekładów (*Do Pryska (Z Horacjusza), Ovidii [„Tristium”] Lib. IV, Elegia I, Amalia (Z Szyllera), Światło i ciepło (Z Szyllera), Nauka (Z Gleima), Co to jest? (Z tegoż), Olympia I (Z Pindara)*) oraz umiejscowione odpowiednio do czasu powstania utwory z działu *Wiersze różne* z tomu 1 *Poezji* (*Hymn na Dzień Zwiastowania N. P. Maryi, Żeglarz („O morze zjawisk...”)*, *Warcaby, Przypomnienie. Sonet*). Dalej szedł cykl *Ballad i romansów*, po nim – wiersze pisane w latach 1823–1824. W edycji rocznicowej wydawca odstąpił od takiej jak w WJ próby zachowania względnie (wyjąwszy *Ballady i romanse*) chronologicznego obrazu wczesnej twórczości poety. Na początku dał 8 wierszy (*Zima miejska, Już się z pogodnych niebios..., Hej, radością oczy błysną..., Oda do Młodości, Pieśń filaretów, Toasty, Amalia (Z Szyllera), Do malarza (w WJ pt. Do K. von D... robiącego dla mnie obrazek Maryi)*), następnie wiersze z obu części tomu 1 wileńskich *Poezji*, w takim jak tam układzie; dalej – grupę wierszy powstałych po wydaniu *Poezji*. Nie znalazły swojego miejsca wśród utworów tego okresu przekłady (z wyjątkiem *Amalii*); Zgorzelski przeniósł je jako osobną grupę do części czwartej. Ponadto grupę utworów powstałych po ukazaniu się tomu 1 *Poezji* otwiera wiersz *Do Joachima Lelewela*, napisany i wydany przed ukazaniem się tego tomu; tekst wiersza podano wprawdzie za autoryzowaną edycją petersburskich *Poezji* z r. 1829, trudno to jednak uznać za wystarczający argument przyjętej lokalizacji.

Przyznam, że bliższy mi jest taki układ i zawartość części obejmującej wiersze z lat 1817–1824 jak w WJ: w pełniejszym zakresie (i w mniejszym rozczłonkowaniu) dostaliśmy tam obraz wczesnej twórczości poety. Można by zresztą pomyśleć ten obraz w jeszcze pełniejszym kształcie edytorskim, mianowicie włączając do działu wierszy okresu wileńsko-kowieńskiego okolicznościowe „jamby” filomackie. W WN, WJ i Wydaniu Rocznicowym znajdują się one w czwartej części tomu, po trosze zmarginalizowane, jakby mniej warte uwagi. Sądzę, że problem zasługuje na dyskusję; tym bardziej, gdy pamiętać,

³ Tak drukowało te poematy również WN.

że w grupie znaczących utworów młodzieńczych bez zastrzeżeń umieszcza się kilka innych wierszy, również okolicznościowych i filomackich: *Już się z pogodnych niebios...*, *Hej, radością oczy błysną...*, *Pieśń filaretów*, *Toasty*.

Drużę część tomu (*Okres rosyjski (1824–1829)*) w swojej zawartości i układzie jedynie w drobniaczkach (wynikających z odmiennego datowania kilku utworów) różni się od analogicznej części w WJ. Rzeczą dyskusyjną w obu wydaniach jest natomiast układ tekstów poprzedzających utwory z moskiewskiego tomu *Sonetów* z 1826 roku. O miejscu utworu decydują tutaj bowiem dwa kryteria: najpierw przynależność gatunkowa (wiersz sztam-buchowy, bajka) bądź tematyczna (wiersz miłosny), następnie – czas powstania. W konsekwencji wśród utworów przed *Sonetami* znalazły się dwa wiersze z r. 1829: *Przyjaciele* oraz *Zając i żaba*. W części gromadzącej wiersze po *Sonetach* – utwory uporządkowano biorąc pod uwagę wyłącznie czas powstania. Tu jednak również miałbym zastrzeżenia, mianowicie datowane na lata 1825–1826 cztery sonety: *Rozeszliśmy się wczora weseli i zdrowi...*, *Gdzie dawniej żrenicami oświecane twemi...*, *Jastrząb. Na wysokości Kikineis*, *Poezjo! gdzie cudny pędzel twojej ręki...* – powinny się znaleźć przed sonetami z tomu moskiewskiego.

Zawartość części trzeciej (*Okres podróży i emigracji (1829–1855)*) powtarza – wyjąwszy urywki poematów przeniesione do tomu 2 – zawartość analogicznej części w WJ (*Okres emigracji (1829–1855)*). Do uwag skłania kilka decyzji dotyczących układu. Jak najsluszniej przeniesiono z grupy utworów satyrycznych wiersz *Gęby za lud krzyczące...* (w WJ znajdował się po cyklu *Wiersze Franciszka Grzymały*), dając mu, zgodnie z zapisem w autografie, miejsce po urywkach *Broń mnie przed samym sobą...* oraz *Pytasz, za co Bóg trochę sławy mnie ozdobił...* Dyskutowałbym natomiast z zasadnością wyodrębnienia niewielkiego działu *Fragmentów*, w którym znalazły się, zakłócając chronologiczny układ tekstów, trzy utwory: *W małej wiosce...* [Część II romansu *Garczyńskiego „Król i giermek”*], *Z bramy więzienia...* [Część IV powieści *Garczyńskiego „Zdrójca”*], *Sofiówka* [Przełkład łaciński początku „*Sofiówki*” *Trembeckiego*]. Zastanawiałbym się również, czy właściwszym miejscem dla dwuwiersza *Jak drzewo przed wydaniem owocu w zarodek...*, zapisanego nad tekstem francuskim tzw. *Noty do Francuzów* latem 1843, jest bezpośredni kontekst *Zdań i uwag*.

Więcej natomiast niż tylko dyskusyjna jest inna decyzja. Otóż po liryku *Polaty się lzy me czyste, rzesiste...*, datowanym hipotetycznie na lata 1839–1840 (podobnie jak dwa poprzedzające go wiersze lozańskie: *Nad wodą wielką i czystą...* oraz *Gdy tu mój trup...*), Zgorzelski umieścił wiersz *Do B...Z.*, opatrzony datą 10 VIII 1841, następnie – dwa inne liryki lozańskie, *Ach, już i w rodzicielskim domu...* oraz *Uciec z duszą na listek...*, datowane analogicznie jak poprzednie, tj. na lata 1839–1840, po nich zaś podał *Drzewo* i *Wszuchać się w szum wód głuchy...* (oba datowane: „(1842?)”), dalej *Ad Napolionem III* (1854) oraz *Słowa Chrystusa* (datowane na październik 1842) i *Słowa Panny* (datowane „w noc Wszystkich Świętych, 1842”). Trudno rozpoznać zasadę takiego porządku tekstów⁴. Nie ułatwia tego również informacja wydawcy na s. 494: „Grupę [...] urywków (*Ach, już i w rodzicielskim domu...*, *Uciec z duszą na listek...*, *Drzewo* oraz *Wszuchać się w szum wód...*) przesunięto na przynależne im miejsce w układzie chronologicznym zaraz po wierszu *Do B...Z.* [...] *Słowa Chrystusa* i *Słowa Panny* znalazły się wskutek tego na końcu cz. III, przed działem *Fragmenty*”. Można przypuszczać, że o takim porządku zadecydowały cechy gatunkowe utworów: fragmentaryczność w przypadku *Ach, już i w rodzicielskim domu...*, *Uciec z duszą na listek...*, *Drzewo* oraz *Wszuchać się w szum wód...*, proza poetyc-

⁴ Nie lepiej rzecz wyglądała w WJ, mianowicie *Uciec z duszą na listek...* i *Ach, już i w rodzicielskim domu...* (taka kolejność wynika z autografu), datowane na lata 1838–1840, oddzielono od wcześniej podanych pozostałych liryków lozańskich, datowanych na lata 1839–1840, ośmioma innymi utworami: *Żona uparta* (1840), *Golono, strzyżono* (1840), *Do B... Z.* (10 VIII 1841), *Słowa Chrystusa* (październik 1842), *Słowa Panny* („w noc Wszystkich Świętych”, 1842), *Ad Napolionem III* (1854), *[Królewna Lala]* (1840–1855), *[Pan Baron]* (1840–1855), *Sofiówka* (1840?).

ka (i ponadto temat) w przypadku *Słów Chrystusa* i *Słów Panny*. Dla miejsca ody *Ad Napoleonem III* z 1854 r. niepodobna jednak znaleźć żadnego wytłumaczenia. Nie znajduję go także dla rozdzielenia wierszem *Do B... Z* liryków lozańskich, zapisanych w autografie na jednym arkusiku i datowanych przez wydawcę na czas inny niż *Do B... Z*. Nie wiem również, dlaczego Zgorzelski podał wiersze *Ach, już i w rodzicielskim domu...* i *Uciec z duszą na listek...* w kolejności innej niż w autografie.

Część czwarta („*Jamby*” *filomackie i młodzieńcze próby pióra*) przynosi utwory w dwóch grupach: najpierw „jamby”, pisane między grudniem 1818 a grudniem 1821; następnie wspomniane tu już fragmenty przekładów, datowane na lata 1819–1821. Część piąta (*Utwory o niepewnej autentyczności autorstwa lub tekstu*) zbiera teksty również w dwóch działach, każdy z nich opatrując osobnym nagłówkiem: *Improwizacje*, *Wiersze przypisywane Mickiewiczowi*.

Poświęciłem układowi tomu 1 tyle uwagi, ponieważ właśnie w tym przypadku – tj. przy dużej liczbie drobnych utworów – przyjęte dla całej edycji kryteria porządkowania tekstów nie ze wszystkim się sprawdzają (wyjąwszy zawartość części piątej, gromadzącej jednak teksty... o niepewnej autentyczności). Bodaj też czy nie warto było – dla zachowania przejrzystego obrazu ewolucji sztuki poetyckiej Mickiewicza – rozważyć rezygnacji z tych kryteriów (przy zachowaniu autorskiego układu wierszy z *Poezjy* z r. 1822 i *Sonetów* z 1825 oraz integralności cyklu *Zdań i uwag*) na rzecz jednolitego ułożenia utworów według dat powstania.

Odnotowane wątpliwości i zastrzeżenia nie przesłaniają walorów tomu. Dostajemy tu pełniejsze niż w WJ informacje o tekstach (autografach, kopiach, wydaniach). Otrzymujemy w nowym układzie (według autografu w albumie Moszyńskiego) *Dumania w dzień odjazdu*, wiersz ważny, wcześniej w różnym kształcie (i nie bez wątpliwości) drukowany. Przede wszystkim zaś otrzymujemy zdecydowanie lepiej pomyślany zestaw odmian: w kilku wypadkach uporządkowany i bardziej rzeczowy (*Pani Twardowska*, *Pies i wilk*, *Stepy Akermanskie*), w parudziesięciu – znacząco poszerzony i niejednokrotnie poprawniejszy (*Oda do Młodości*, *Pierwiosnek*, *Warcaby*, *Pożegnanie Czajld Charolda. Z Lorda Byrona*, *Sen. Z Lorda Byrona*, *Jak te imiona błogi los spotyka...*, *W imionniku**** [*Improwizacja dla E. Śledziejewskiej*], *Dzwon i dzwonki*, *Do D. D. Elegia*, trzeci z sonetów odeskich, *Żegluga*, *Widok gór ze stepów Kozłowa*, *Pielgrzym*, *Droga nad przepaścią w Czufut-Kale z Sonetów krymskich*, *Jastrząb. Na wysokości Kikineis*, *Sonet* („*Poezjo! gdzie cudny pędzel twojej ręki...*”), *Do doktora S.*, *Na pokój grecki*, *Ugolino. Wyjętek z „Boskiej Komedii”*, *Z Petrarka* („*O jasne, słodkie, o przeczyste wody...*”), *Podróżny. Z Goethego*, „*Wanderer*”, *Trzech Budrysów*, *Do H****. *Wezwanie do Neapolu*, *Reduta Ordone*, *Golono*, *strzyżono*, *Exegi munimentum aere perennius...*, *Zdania i uwagi*, *Pytasz, za co Bóg trochę sławy mnie ozdobił...*, *Widzenie*, *Snuć miłość...*, *Gdy tu mój trup...*, *Do Pryska* (Z *Horacjusza*), *Co to jest?* (Z *tegoż*), *Niech mi Schiller albo Goethe...* [*Fragment improwizacji w Berlinie*], *Choć ja z Litwy*, *wy z Poznania...* [*Fragment improwizacji w Berlinie*], *Ja rymów nie dobieram...* [*Fragment improwizacji w Paryżu*]). Jednocześnie wydawca słusznie bądź zrezygnował z podawania odmian kopii kilku wierszy (*Do matki Polki*, *Mędrcy*, *Śmierć pułkownika*, *Nocleg*), bądź te odmiany ograniczył (*Trójka koni*).

Z drobiazgowość można by się upomnieć o warianty odmian *Góry Kikineis* z *Sonetów krymskich*, odmianę wersu 122–123 *Farysa* oraz – przede wszystkim – o alternatywną lekcję „liście” w urywku *Uciec z duszą na listek...*⁵ W wersji 31 utworu [*Do Młodości*] na s. 502 omyłkowe w autografie „Wszystko” należało zmienić na „wszystko”. Z kolei chy-

⁵ Cz. Zgorzelski przed laty zwracał uwagę na prawdopodobieństwo takiej właśnie lekcji (*Nad autografami Mickiewicza*. „*Pamiętnik Literacki*” 1974, z. 3, s. 210; *Uwagi edytorskie i odmiany tekstu*. W: A. Mickiewicz, *Dzieła wszystkie*. Red. K. Górski. T. 1, cz. 3: *Wiersze 1829–1855*. Oprac. Cz. Zgorzelski. Wrocław 1981, s. 330). Zob. również: A. Nawarecki: *Arcydziełko Mickiewicza*. „*Teksty Drugie*” 1995, nr 6; przedruk w zb.: *Trzyście arcydzieł romantycznych*. Red. E. Kiślak, M. Gumkowski. Warszawa 1996; *Mały Mickiewicz. Studia mikrologiczne*. Katowice

ba redakcyjne przeoczenie sprawiło, że nie ponumerowano wersów w przypadku dłuższych odmian *Ody do Młodości*, *Lisa i kozła*, *Trójki koni* oraz *Kozy, kózki i wilka*.

Niewykluczone również, że do daty pod *Chórem strzelców* na s. 188 wkradł się zwykły błąd: powinno być nie „[1821–1828]”, lecz „[1821–1826]”. Na tym jednak nie koniec problemu, czytelnik bowiem mógłby się zastanawiać, dlaczego wiersz, którego termin *a quo* brzmi „1821”, znalazł się wśród utworów z lat 1824–1829. Ostatecznie można tę niejasność rozwiązać następująco: zważywszy, że w tekście głównym podaje się jako nowy i osobny wiersz jego drugą wersję, z 1826 r. (wersja pierwsza, pt. *Pieśń strzelca*, prawdopodobnie z r. 1821, mieści się w I części *Dziadów*) – pod tekstem winna się znaleźć tylko ta druga data, tj. 1826, a w metryce utworu choćby wzmianka o datowaniu wersjii wcześniejszej.

Tom 2: *Poematy*. Opracował Władysław Floryan przy współpracy Konrada Górskiego i Czesława Zgorzelskiego.

W WJ tom miał tytuł *Powieści poetyckie*; w części pierwszej, zatytułowanej tak jak cały tom, zawierał *Grażynę*, *Konrada Wallenroda* oraz *Giaura*; w części drugiej, w *Uzupełnieniu* – wcześniejszą redakcją *Grażyny*, pt. *Korybut, książę Nowogródka. Poema z dziejów litewskich*. [Autograf „Grażyny”].

W omawianej tu edycji tytuł tomu zmieniono adekwatnie do jego nowej zawartości. Utwory rozmieszczono w trzech działach: wydane przez autora powieści poetyckie w takozw. zatytułowanym dziale 1; w dziale 2, pt. *Utwory młodzieńcze z okresu wileńsko-kościelnickiego*, znalazły się: *Mieszko, książę Nowogródka*, *Pani Aniela*, *Dziewica z Orleanu*, *Kartofla*; dział 3, pt. *Próby epickie z okresu emigracji*, zawiera urywki: [Królowna Lala], [Pan Baron], *Bóg miłosierny wejrzał...*

Pominięto *Korybuta, księcia Nowogródka*, dając w to miejsce obszerne odmiany. Decyzja to ze wszech miar trafna; w WJ czytelnik dostawał bowiem pełny tekst dwóch redakcji ponadtyściwersowego poematu i kiedy próbował się zorientować w różnicach między nimi, musiał w istocie sam wykonać pracę edytora. Dobrze umotywowana i przekonująca jest także decyzja przedruku poematu o *Grażynie* według pierwodruku w tomie 2 wileńskich *Poezji* z 1823 r. (WJ brało za podstawę petersburskie wydanie *Poezji* z 1829 roku).

Inaczej niż w WJ, opatrzone odmianami epickie urywki z okresu emigracji oraz *Giaura*. W tym ostatnim słusznie za autografem zmieniono w wersie 584 „brodę” (tak w pierwodruku, WN i WJ) na „wąsy”. Ponadto w wersie 363 poprawiono przypuszczalną omyłkę pierwodruku: „pod nad brzegiem” – na: „pod nadbrzegiem” (w WJ pozostawiono: „podnad brzegiem”).

Z drobiazgów zwróciłbym uwagę na niezbyt konsekwentną, wbrew deklaracji w *Informacjach edytorskich*, modernizację interpunkcji w odmianach *Grażyny*. Szkoda również, że nie pomyślano (podobnie zresztą jak w WJ) o odmianie wersu 290 szóstej części *Konrada Wallenroda*, gdzie w pierwodruku miejsce późniejszego „anioła harmonii” zajmował „anioł muzyki”. Uzgodnienia wymagają wzmianki o podobiznach autografu *Korybuta/Grażyny*: na s. 277 czytamy o „dwu reprodukcjach fototypicznych, obydwu wydanych w r. 1956”, na s. 279 – znajdujemy uwagi o dwóch edycjach: *Korybut, książę Nowogródka. Podobizna autografu [„Grażyny”] ze zborów Przeździeckich* (Wyd. J. Krzyżanowski. Warszawa 1950); *Grażyna. Podobizna autografu oraz wydań: wileńskiego z r. 1823, petersburskiego z r. 1829 i paryskiego z r. 1838* (Wstęp oprac. K. Górski. Warszawa 1956).

Na koniec przyjdzie zauważyć, że bardziej naturalny i bliższy układowi testów w tomie 1 (nawet z zastrzeżeniami co do tamtego układu) byłby inny porządek utworów, chronologiczny: najpierw poematy młodzieńcze, po nich – powieści poetyckie.

2003. – *Wiersze Adama Mickiewicza w podobiznach autografów*. Cz. 2: 1830–1855. Oprac. Cz. Zgorzelski. Red. naukowa edycji Z. Stefanowska, M. Kalinowska. Wrocław 1998, s. 122, przypis 2.

Tom 3: *Dramaty*. Opracowała Zofia Stefanowska.

Tytuł tomu zmieniono (w WJ: *Utworky dramatyczne*). Zawartość i układ testów pozostawiono bez zmian: pierwsza część to *Dziady*; druga, którą zatytułowano *Fragmenty*, zawiera: *Wyjątek z tragedii Szyllera „Don Carlos”*, *Z tragedii Szekspira „Romeo i Julija”*, [Jasiński]. *Akt czwarty*; w trzeciej, pt. *Fragmenty francuskie*, znalazły się utwory: *Konfederacji barscy. Dramat w pięciu aktach. (Akty I–II)*, *Jakub Jasiński, czyli dwie Polski. Tragedia w pięciu aktach (Fragment aktu I)*.

Tom przynosi znacznie pomnożone w stosunku do WJ, świetnie wybrane i pomyślane odmiany *Dziadów*. Daje ponadto obszernie odmiany *Wyjątku z tragedii Szyllera „Don Carlos”* oraz urywka [Jasińskiego] – w WJ nie było odmian tych urywków. Wydatnie również zostały rozszerzone informacje o rękopisach, kopiach oraz edytorskiej historii tekstów.

Tekst główny i tekst odmian wszystkich zebranych w tomie utworów są owocem kunsztu edytorskiego i warsztatu filologicznego najwyższej próby. To zaś, co czytelnik znajduje w *Dodatku krytycznym* (nb. ta część tomu jest obszerniejsza od analogicznej w WJ o 3,5 arkusza wydawniczego), można bez przesady określić jako małą monografię edytorsko-tekstologiczną utworów dramatycznych Mickiewicza. Słowem: znakomity tom, znakomite osiągnięcie edytorskie, wzorcowe dla zbiorowych edycji popularno-krytycznych, z pewnością też warte naśladowania i kontynuacji.

Dodam na koniec, że – jeśli czegoś nie przeoczyłem – tylko jeden drobniak wymaga poprawki: w odmianie do wersu 1 na s. 560 zamiast „Aranżez” winno być „Aranżuez”.

Tom 4: *Pan Tadeusz*. Opracował Zbigniew Jerzy Nowak.

Za podstawę tekstu przyjęto jego kształt w WJ. W szerokim jednak zakresie brano pod uwagę: znakomitą edycję krytyczną Konrada Górskiego (*Dzieła wszystkie*. Pod red. K. Górskiego. T. 4: *Pan Tadeusz*. Oprac. K. Górski. Wrocław 1969); argumenty Wiktora Weintrauba recenzującego tę edycję („Pamiętnik Literacki” 1971, z. 1) oraz Górskiego polemizującego z Weintraubem („Pamiętnik Literacki” 1971, z. 2); popularnonaukowe wydanie poematu, opracowane również przez Górskiego (Wrocław 1981. Wyd. 2, popr.: 1989).

W wyborze odmian kierowano się ustaleniami WJ oraz edycji poematu opracowanej przez Stanisława Pigionia (ze *Spisu skrótów* na s. 394 wynika, że najpewniej było to wydanie 5, zmienione, w serii „Biblioteka Narodowa” (Wrocław 1967. BN I 83)). Odmiany jednak znacznie w stosunku do WJ rozszerzono. Jednocześnie w *Uwagach o tekście* na s. 399–421 podano bardzo obszerny i w stosownych miejscach szczegółowo uzasadniony wykaz rozmaitego rodzaju poprawek.

Objaśnienia wiele zawdzięczają WJ (opracował je tam Julian Krzyżanowski) oraz BN-owskim wydaniom Pigionia. Nie powtórzono ich jednak mechanicznie, w wielu wypadkach zmieniając bądź uzupełniając.

W sumie – tom prezentuje wydanie rzetelnie odnoszące się do edytorskiej historii *Pana Tadeusza*, dobrze też osadzone w realiach współczesnej wiedzy o poemacie.

Tom 5: *Proza artystyczna i pisma krytyczne*. Opracował Zygmunt Dokurno.

Tom 6: *Pisma filomackie. – Pisma polityczne z lat 1832–1834*. Opracowali Michał Witkowski i Czesław Zgorzelski przy współpracy Andrzeja Paluchowskiego. Do druku przygotowała Teresa Winek.

Tom 7: *Pisma historyczne. – Wykłady lozańskie*. Opracował Julian Maślanka.

Omawiam te tomy łącznie, ponieważ w ich obrębie dokonano w stosunku do paralelnych tomów WJ istotnego uporządkowania zawartości. Jako kryterium tego uporządkowania przyjęto – jak najśluszniej po literackich tomach 1–4 – stopień „literackości” tekstów. W WJ o układzie i zawartości tomów 5–7 decydowała, acz nie bez zakłóceń i niekonsekwencji, chronologia: tom 5: *Pisma prozą*. Część 1: *Pisma filomatyczne, estetyczno-krytyczne, opowiadania*; tom 6: *Pisma prozą*. Część 2: *Księgi narodu polskiego i piel-*

grzymstwa polskiego. – *Pisma polityczne z lat 1832–1835*; tom 7: *Pisma proz.* Część 3: *Pisma historyczne. – Wykłady lozańskie.*

W WJ zawartość tomów 5–7 przedstawiała się następująco. Tom 5: *Pisma filomatyczne (I. Organizacyjne, II. Recenzje)*, *Pisma estetyczno-krytyczne (A. Polskie, B. Francuskie)*, *Opowiadania (A. Polskie, B. Francuskie)*, *Uzupełnienie (tu miscellanea filomackie)*. Tom 6: *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, *Pisma polityczne z lat 1832–1835 (A. Polskie – I. Z towarzystw emigracyjnych, II. Artykuły z „Pielgrzyma Polskiego”, III. Wystąpienia doraźne; B. Francuskie)*, *Uzupełnienie*. Tom 7: *Pierwsze wieki historii polskiej, Pomniejsze pisma historyczne (A. Polskie, B. Francuskie)*, *Wykłady lozańskie*, *Uwagi o języku*.

Tom 5 omawianego wydania pomyślano zasadniczo inaczej niż jego odpowiednik w WJ. Podzielono go na dwie części, polsko- i francuskojęzyczną. W obu częściach podano teksty w dwóch identycznie zatytułowanych działach: *Proza artystyczna* i *Pisma krytyczne*. W pierwszym, polskim dziale, *Proza artystyczna*, umieszczono najpierw *Księgi narodu* (w WJ w t. 6), dalej opowiadania w takim układzie jak w WJ w części A działu *Opowiadania*. W polskim dziale, pt. *Pisma krytyczne*, podano, w części *Pisma krytyczne o literaturze*, całą zawartość części A z *Pism estetyczno-krytycznych* w WJ, ale dołączono tu również [*Fragment rozprawy o krytyce*], w WJ umieszczony w *Uzupełnieniu*; jednocześnie przeniesiono z tomu 7 WJ teksty z działu *Uwagi o języku*, dając im nagłówek: *Pisma krytyczne. – Uwagi o języku*. W dziale francuskim, pt. *Proza artystyczna*, umieszczono trzy opowiadania z WJ (z części A działu *Opowiadania*) oraz dodano [*Historię przyszłości. Fragment I*] i [*Historię przyszłości. Fragment II*] – w WJ oba teksty znajdowały się w tomie 6 w dziale *Pisma polityczne z lat 1823–1835 (III. Wystąpienia doraźne, część B)*. W dziale francuskim, pt. *Pisma krytyczne*, przedrukowano całą część B z działu *Pisma estetyczno-krytyczne*. Tom zamyka dział *Tekst przypisywany Mickiewiczowi*; podano tu nekrolog Stefana Garczyńskiego.

Zawartość tomu 6 podzielono również na dwie części. W pierwszej, *Pisma filomackie*, przedrukowano całe grupy tekstów zatytułowane *Pisma organizacyjne* i *Recenzje* z działu *Pisma filomatyczne* w tomie 5 WJ; jako trzecią grupę tekstów w tej części wyodrębniono *Wiadomości naukowe*, podając tu pięć pierwszych pozycji z działu *Uzupełnienie* w tomie 5 WJ; jako ostatnią grupę *Pism filomackich* dano, zachowując taki nagłówek jak w WJ, dwa ostatnie teksty z działu *Uzupełnienia* w tomie 5 (*Przechadzki wiejskie [...]*, *Program czasopisma „Iris”*). Druga część tomu, *Pisma polityczne z lat 1832–1834*, zawiera: teksty zebrane pod nagłówkiem *Z towarzystw emigracyjnych* (zawartość jak w analogicznym dziale w t. 6 WJ, ale z dołączeniem tekstu [*O programie gazety w języku francuskim*] – WJ podawało go pt. [*O projekcie dziennika francuskiego*] w dziale 3, *Wystąpienia doraźne*); *Artykuły, recenzje i notatki z „Pielgrzyma Polskiego” 1832–1833* (zawartość jak w WJ, pomnożona o cztery teksty umieszczone tam w dziale *Uzupełnienie*: [*Wyjście ziomków do Szwajcarii i Niemiec*] – w WJ pt. [*Wiadomości narodowe*], *O obojętności politycznej [...]*, [*Odparcie krzywdzących wieści*], [*Odpowiedź redakcji*]); kilka tekstów podano w innej kolejności niż w WJ, poprawnej); *Wystąpienia doraźne* (zawartość jak w WJ, ale bez tekstu [*O programie gazety w języku francuskim*]); *Wystąpienia doraźne francuskie* (tu tylko z WJ [*Grabież polskich bibliotek*]; dwa urywki tego działu w WJ, tj. fragmenty *Historii przyszłości*, przeniesiono do t. 5); *Uzupełnienia* (tu z WJ wzięto tekst *Do redaktora „Pamiętnika Emigracji”*, dodano *Toast na cześć Juliana Ursyna Niemcewicza w Paryżu 31 grudnia 1834 roku*).

Tom 7 powtarza zawartość tomu 7 w WJ, wyjąwszy dział *Uwagi o języku* przeniesiony do tomu 5.

Żadna z decyzji dotyczących zawartości tomów 5–7, decyzji szczegółowo omówionych i uzasadnionych przez wydawców, nie budzi wątpliwości. Co do układu w poszczególnych tomach można by się co najwyżej zastanawiać, czy tu i ówdzie nie byłoby prościej – bez względu na język, gatunkowość czy tematykę – podzielić utwory na grupy obejmujące

mujące większą liczbę tekstów (proza artystyczna i pisma krytyczne w t. 5, pisma i wystąpienia doraźne w drugiej części t. 6, pisma historyczne i wykłady w t. 7) i w tak pomyślnych obszernych działach ułożyć je ściśle według chronologii. Jakkolwiek jednak by rzecz widzieć, przyjdzie raz jeszcze podkreślić, że trzy zajmujące mnie tutaj tomy bardzo rzetelnie i przekonująco porządkują ogromną i różnorodną materię. Znakomicie również w każdym z nich przedstawia się aparat krytyczny: zdecydowanie pełniejsze niż w WJ informacje o tekstach, niepomierne obszerniejsze odmiany, bogatsze (szczególnie w t. 7) objaśnienia⁶.

Na marginesie mógłbym tylko zapytać, czy w wypadku reedycji tomu 7 nie warto pomyśleć o uzupełnieniu wykładów w Lozannie o wyimki z *Notatek i wypisów do wykładów lozańskich* oraz włączyć do tego tomu, choćby w komentarzu edytorskim, jakiejś części *Materiałów do lekcji w kolegium kantonalnym* – obie grupy tekstów podano w znakomitym opracowaniu Jerzego Kowalskiego w WS 7 (s. 417–486 oraz 492–526).

Tomy 8–11: *Literatura słowiańska*. Opracował Julian Maślanka.

Wykłady rozmieszczono inaczej niż w WJ: w tomie 8 *Kurs pierwszy* (w WJ w t. 8 i 9, z rozłożeniem na dwa półrocza), w tomie 9 *Kurs drugi* (w WJ w t. 10), w tomie 10 *Kurs trzeci* (w WJ w pierwszej części t. 11, przy czym gubiąc chronologię podzielono *Kurs* na dwa cykle: A. *Historia współczesnej literatury Słowian*, B. *Badania historyczne i filologiczne*), w tomie 11 *Kurs czwarty* (w WJ w drugiej części t. 11). Decyzja o takim rozmieszczeniu wydaje się ze wszech miar trafna, zważywszy towianistyczną osobność *Kursu czwartego*. Przekonuje także, dobrze umotywowana, rezygnacja z podziału *Kursu trzeciego* na dwa cykle.

Tekst wykładów – również jak najsluszniej – powtórzono (z niewielkimi korektami) za WJ, gdzie opracował go w znakomitym tłumaczeniu Leon Płoszewski. Za WJ powtórzono także informacje o tekście (ze stosownymi skrótami, w każdym przypadku oznaczanymi) oraz poprawki. Objasnienia – i w tym widzę zasadniczy walor rocznicowego wydania *Prelekcji paryskich* – opracowano na nowo i w o wiele szerszym niż w WJ zakresie.

Tom 12: *Legion Polski*. – „Trybuna Ludów”. Opracował Stefan Kieniewicz.

Tom 12 w WJ zawierał: 4 teksty w dziale *Legion Polski*; 73 artykuły z „Trybuny Ludów”; 8 przemówień i pism okolicznościowych w dziale *Uzupełnienie*. W tomie 12 wydania obecnego przedrukowano dział *Legion Polski*, ale w porządku ściśle chronologicznym (*Akt zawiązania Zastępu Polskiego*) umieszczając przed *Składem zasad*). Do artykułów z „Trybuny” włączono (już po śmierci Kieniewicza) jako pozycję 74 fragment nie wydrukowanego w piśmie artykułu [*O dyplomacji francuskiej*] – w WJ umieszczono go w *Uzupełnieniu*; wydaje się, że warto było taki status fragmentu odnotować w jego tytule. W tytułach kilku artykułów dokonano niewielkich poprawek; w jednym wypadku (pozycja 53) zmieniono tytuł: z [*Upadek rewolucji w Niemczech*] na *Zagranica (Nasze najsmutniejsze nawet prze-widywania...)*; szkoda, że brak o poprawkach i zmianie informacji w *Dodatku krytycznym*.

Kolejny dział w tomie, *Pisma polityczne francuskie z lat 1851–1855*, przeniesiono – po śmierci redaktora tomu – w całości z tomu 13 WJ (Kieniewicz planował przenieść tylko 3 teksty – [*Notę o położeniu Rygi (...)*], [*Odpowiedź na zastrzeżenia w liście lorda H[arrowby] (...)*] oraz [*Projekt instrukcji w sprawie misji na Wschód (...)*] – i dać je pod nagłówkiem *Pisma polityczne z okresu wojny wschodniej*).

Tom zamykają dwuczęściowe *Uzupełnienia*. W pierwszej części, *Przemówienia z okresu Legionu*, podano 5 przemówień z działu *Uzupełnienie* w WJ. W drugiej części, *Artyku-*

⁶ Różnicę między *Dodatkami krytycznymi* w recenzowanym wydaniu i w WJ wymownie obrazuje zwiększenie objętości tomów 5–7: ponad 16 arkuszy wydawniczych (przy nie zmienionej objętości tekstu głównego).

ły i noty z „Trybuny Ludów” przypisywane Mickiewiczowi, umieszczono 2 teksty z *Uzupełnienia* w WJ ([*Odpowiedź na pogróżki rządu*], [*Odezwa do Węgrów*]) oraz 5 tekstów w tłumaczeniu Kieniewiczza, dotąd nie drukowanych ([*Komunikat o liście księżnej Belgiojoso*], [*Wystąpienie Lechevaliera w sprawie kongresu pokoju*], [*Zapowiedź publikacji listów Lechevaliera*], *Kongres pokoju*, *Czemu Polacy, czemu Rosjanie nie powstają?*).

Tom, podobnie jak tomy 5–7, w istotny sposób porządkuje spuściznę politycznej aktywności Mickiewicza w latach 1848–1855. Zachowuje też w głównej swojej części układ ściśle chronologiczny. Zastanawiałbym się, czy dla pełnej chronologii nie warto było umieścić przemówień z okresu Legionu po dziale *Legion Polski*, a artykułów przypisywanych Mickiewiczowi dać po zasadniczym korpusie tekstów z „Trybuny”.

W porównaniu z objaśnieniami w WJ – ta część tomu w obecnym wydaniu prezentuje się nader skromnie.

Tom 13: *Pisma towianistyczne. – Przemówienia. Szkice filozoficzne*. Opracowała Zofia Trojanowiczowa.

Tom zasadniczo różni się od tomu 13 w WJ (*Pisma różne*). Główny jego trzon stanowi dział *Pisma i przemówienia towianistyczne*. Podano tutaj (przede wszystkim za t. 11 WS) 141 tych tekstów, w WJ mieliśmy zaledwie 28 pozycji, w dwóch działach: *Pisma towianistyczne* (23) oraz *Przemówienia wybrane* (5)⁷.

Drugi dział tomu, *Przemówienia przygodne*, podaje 14 tekstów. Powtórzono tu 8 przemówień z działu *Przemówienia wybrane* w WJ, nie przedrukowano jednego (*Przemowa na zebraniu Rady Szkoły Polskiej w Batignolles*)⁸, dodano 5 nowych (*Z przemówienia na zebraniu u Władysława Platera*, *Przemówienie na audyencji u papieża Piusa IX*, *Projekt toastu generała Rybińskiego na cześć Ludwika Napoleona*, *Przemówienie na bankiecie inauguracyjnym „Trybuny Ludów”*, *Przemówienie na uczcie imieninowej na cześć księcia Adama Czartoryskiego*).

W kolejnym, trzecim dziale – *Szkice filozoficzne* – pomieszczono 6 tekstów: 5 z działu *Pisma religijno-filozoficzne* w WJ; przy czym 2 ([*Historia. Parafraza z Emersona*], *Człowiek religijny – reformator. [Parafraza z Emersona]*) także w wersji francuskiej. Tekst szósty – ukazuje się w edycji zbiorowej po raz pierwszy. Jest to odnaleziony w Bibliotece Polskiej w Paryżu fragment [*Confiance en soi. Adaptation d'Emerson*]; podano go w wersji oryginalnej oraz w przekładzie (pt. [*Poleganie na sobie. Wolny przekład z Emersona*]).

Tom zamykają, w dziale *Uzupełnienie*, [*Uwagi na marginesie dzieł Spinozy*]. Napisy nagrobkowe, podane na końcu tomu 13 w WJ, słusznie w nowym tomie 13 pominięto (czytelnik znajdzie je w *Variach* w t. 17). W *Dodatku krytycznym* – rzecz warta podkreślenia – dołączono do *Objaśnień wydawcy* aneks, w którym znalazły się urywki parafraz z Emersona o wątpliwym autorstwie oraz słynny list Aleksandra Chodźki do Mikołaja I, z 15 VIII 1844, pisany nie bez udziału Mickiewicza.

⁷ W *Informacjach edytorskich* podano na s. 515, że w WJ w dziale *Przemówienia wybrane* były 4 przemówienia; faktycznie było ich 5: *Przemówienie do braci*, 27 II 1847; *Przemówienie do braci*, 4 III 1847; *Przemówienie do braci*, 9 III [1847]; *Przemówienie do braci* [27 IX 1847]; *Do braci*, 5 X 1847. W omawianym tu wydaniu wszystkie zostały przeniesione do działu *Pisma i przemówienia towianistyczne*, przy czym ostatnie pod zmienionym tytułem *Pismo do braci*, stąd zapewne niedokładna informacja o liczbie przemówień.

⁸ Redaktorka tomu uznała (*Informacje edytorskie*, s. 519), powołując się na *Kronikę życia i twórczości Mickiewicza* (tom *Ostatnie lata Mickiewicza. Styczeń 1850 – 26 listopada 1855*. Warszawa 1978, s. 351), że tekst jest raczej oświadczeniem niż przemówieniem. Po wydaniu tomu okazało się jednak, że w Bibliotece Polskiej w Paryżu znajduje się podpisany przez Mickiewicza protokół z posiedzenia Rady Szkolnej z 12 XI 1854 (omyłkowo datowany na 22), zawierający streszczenie jego przemówienia. W *Addendach* w t. 17 (s. 550) podano zatem owo odnalezione streszczenie protokołu (*nb.* zapisane w innej poetyce niż tekst w WJ).

Gdy dodać do tych wyliczeń zawartości tomu – zawartości pokazującej autora *Dziadów* dotąd w popularnych wydaniach zbiorowych właściwie nie znanego – że przekonująco ułożonym i doskonale opracowanym tekstem towarzyszy znakomity aparat krytyczny (metryki i odmiany) oraz równie znakomite objaśnienia, ocena tomu rysuje się w sposób oczywisty. Bez dwóch zdań: tom 13 prawdziwie odkrywa, podobnie jak w dużej części tom 3, nowego Mickiewicza.

Tomy 14–17: *Listy*. Opracowały Maria Dernałowicz, Elżbieta Jaworska, Marta Zielińska.

Zespół korespondencji jest bogatszy w stosunku do tegoż w WJ (t. 14–16) o 78 pozycji⁹. Dodano ponadto w uzupełnieniach w tomie 17: jedną pozycję w dziale *Uzupełnienia I. Listy pisane przez Mickiewicza dla innych osób*; 6 pozycji w dziale *Uzupełnienia III. Poświadczenia, pokwitowania, upoważnienia* (w WJ było to *Uzupełnienie II*); 5 pozycji w nowym dziale *Uzupełnienia II. Listy autorstwa innych osób podpisane przez Mickiewicza*.

W opracowanych przez Marię Prussak, Dobrosławę Świerczyńską i Martę Zielińską *Variach* w tomie 17 (w WJ *Dodatek* w t. 16) wzbogacono: dział *Dedykacje* o 28 pozycji nie ogłoszonych w WJ (jak najsluszniej przy tym wyodrębniono grupy *Dedykacje na utworach własnych* oraz *Dedykacje na utworach różnych*; w *Addendach* na s. 549 dodano jeszcze jedną dedykację, tak że nowych jest w sumie 29); dział *Wpisy w albumach* o 22 pozycje; dział *Napisy i notatki różne* o 6 pozycje; dział *Napisy nagrobkowe* (w WJ w t. 13) o jedną pozycję.

Omawiane tomy przynoszą pełny na dziś zbiór Mickiewiczowskich dokumentów, w każdym szczególnie zgodny ze stanem współczesnej mickiewiczologii. Przynoszą – w opracowaniu nienagannym pod każdym względem.

Zwracają uwagę bardzo dobrze pomyślane – tzn. uwzględniające dokumentarny charakter tekstów – zasady modernizacji pisowni i interpunkcji oraz zakres odmian i emendacji. Na najwyższe uznanie zasługują szczegółowe informacje o tekstach i wyczerpujące objaśnienia. Jak najbardziej fortunne okazały się również: pomysł poprzedzania grup listów z kolejnych lat zwięzłymi kalendariami; decyzja o przeniesieniu biogramów adresatów na koniec każdego z tomów; sporządzenie dla tomów 14–17 osobnego indeksu utworów Mickiewicza.

W sumie – tomy od 14 do 17 układają się w przebogata całość, znakomicie dopełniająca Wydanie Rocznicowe *Dzieł* morzem faktów i realiów. Więcej nawet: układają się w mickiewiczowską kronikę w miniaturze; tym cenniejszą, że przez samego poetę pisaną, przy niezbędnym jedynie – proporcjonalnym i najrzetelniej merytorycznym – udziale redaktorek.

Z myślą o kolejnych edycjach tej fascynującej 4-tomowej opowieści o Mickiewiczu dodam na koniec dwa drobiazgi: w tomie 15 na s. 444 należałoby zmienić „sonet *Snuć miłość...*” na „wiersz [lub: liryk] *Snuć miłość...*”¹⁰; w tomie 17 na s. 550 trzeba poprawić literówkę w wyrazie „wyddaniu”.

Kończąc, wróć na chwilę do całości *Dzieł*. Otóż część pomieszczonych tu tekstów, głównie przemówień i wystąpień okolicznościowych, znana jest z przekazów nie autor-

⁹ *Wykaz listów Mickiewicza nie ogłoszonych w Wydaniu Jubileuszowym (Warszawa 1955)* w t. 14 (s. 700–703), zawierający 62 pozycje, uaktualniono w *Poprawionym i uzupełnionym wykazie listów* w t. 17 (s. 628–631). Na marginesie dodam, że słusznie zrezygnowano ze streszczeń zaginionych listów; ale bodaj warto było to w odpowiednich miejscach sygnalizować.

¹⁰ O sonecie pisał wprawdzie J. Kleiner (*Liryki lozańskie*. W: *Studia inedita*. Oprac. J. Starna wski. Lublin 1964, s. 216–217); sonetowości wiersza dotyczyła również polemika między L. Podhorskim - Okołowem (*Jakiego Mickiewicza poznamy? O metodę ustalania tekstów poetyckich*. „Wiadomości Literackie” 1925, nr 3) a S. Pigoniem (*Autograf wiersza Mickiewicza „Snuć miłość”*. „Przegląd Warszawski” 1925, nr 42), wiersz jednak w takim kształcie, w jakim widnieje w autografie, sonetem nie jest.

skich, lecz w mniejszym czy większym stopniu pośrednich. Nie przeszkadza to przecież uznawać tych przekazów za miarodajne, rzecz tylko we właściwym ich traktowaniu.

Nie wiem, czy redaktorzy Wydania Rocznicowego rozważali kwestię włączenia doń całego tomu takich właśnie przekazów. Nie mieli co do tego żadnych wątpliwości wydawcy sejmowej edycji krytycznej. Rezultatem – wydany w 1933 r. tom 16, *Rozmowy z Adamem Mickiewiczem*, opracowany przez Stanisława Pigońa i poprzedzony przedmową pióra Władysława Mickiewicza. Bodaj też nie jest przypadkiem, że po latach Pigoń powrócił do *Rozmów*, podając je – w odmiennej redakcji i w nowym opracowaniu – jako *Adama Mickiewicza wspomnienia i myśli* (Warszawa 1958). Może warto rozważyć, czy dla podobnego tomu nie znalazłoby się miejsce w popularnym i zarazem krytycznym wydaniu dzieł, pism i przemówień autora *Zdań i uwag*.

Jacek Brzozowski
(Uniwersytet Łódzki –
University of Lodz)

Abstract

The review accurately discusses the latest critical 17 volumes *Works* by Adam Mickiewicz, prepared by a group of the most outstanding specialists in this matter, as regards the editorial achievements, and points at some scanty faults found in this edition.

Stefan Sawicki, WARTOŚĆ – SACRUM – NORWID. STUDIA I SZKICE AKSJOLOGICZNO-LITERACKIE. Lublin 1994. Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ss. 284. „Literatura w Kręgu Wartości”. Pod redakcją Stefana Sawickiego.

Stefan Sawicki, WARTOŚĆ – SACRUM – NORWID. 2. STUDIA I SZKICE AKSJOLOGICZNO-LITERACKIE. Lublin 2007. Wydawnictwo KUL, ss. 280. „Literatura w Kręgu Wartości”. Pod redakcją Stefana Sawickiego.

Książki, wokół których skupia się moja uwaga w niniejszej recenzji¹, stanowią w dorobku naukowym Stefana Sawickiego dokonanie o charakterze szczególnym. Nie będąc czymś zaskakującym na tle wcześniejszych badań autora, który i przedtem łączył rozważania z zakresu teorii literatury z ich weryfikacją na polu praktyki interpretacyjnej, są one przecież zjawiskiem w dużej mierze przełomowym. Z jednej strony bowiem zebrane w nich studia i szkice z lat 1982–2006 kontynuują współistnienie podstawowych aspektów literaturoznawstwa w jego pracach dotychczasowych, z drugiej natomiast wprowadzają na trwałe perspektywę nadrzędną w postaci dominandy z punktu widzenia Sawickiego w gruncie rzeczy najbardziej istotnej. Jest to mianowicie perspektywa aksjologiczna, która przenika i łączy zarazem wszystkie warstwy dzieła, wzbogacając pole argumentacji badawczej o szczegółowo rozważane dylematy filozoficzne w kontekście metodologii. Interpretacja, prowadząca najpierw poprzez sferę poetyki, ma otwierać horyzonty na drogach słowa ku rzeczywistości pozawerbalnej i potencjalnie wskazywać w stronę metafizyki. W pracach Sawickiego aksjologia stała się, począwszy od najwcześniejszych lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku, nie tylko najbardziej istotnym wyznacznikiem przedmiotu szczegółowych dociekań, ale także fundamentem syntetyzującego myślenia o literaturze. Niewątpliwie Sawickiemu udało się na własny sposób, a przy tym bez porzucania tezy o autonomicznej naturze dzieła sztuki słowa, odnaleźć oraz wskazać innym drogę wyjścia z pułapki „literackości” jednowymiarowej, bo odpersonalizowanej, unikającej mówienia o warto-

¹ Do pierwszej odsyłamy skrótem WSN, do drugiej – WSN-2. Liczby po skrótach oznaczają stronicę.